

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ЕКСТРЕМАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У наш час майже у кожній державі відбуваються події, пов'язані з природними, екологічними, техногенними та технічними катастрофами, які спричиняють загибель великої кількості людей, а також залишають психологічні і фізичні травми у тих, хто вижив. У сфері екстремальних ситуацій психічне життя людей нерідко набуває своєрідних рис, а психологічні закономірності виступають у особливих поєднаннях, які не властиві іншим умовам життя. Така постановка проблеми зумовлює актуальність аналізу психологічних властивостей особистості, яка перебуває у ризиконебезпечних умовах. Саме це і спонукало виникнення нової галузі психології – екстремальної психології.

До сих пір не існує чіткого визначення екстремальної психології, оскільки складність вивчення надзвичайних ситуацій заключається в тому, що вони багатогранні: це і землетрус, і завал шахти, і паніка у натовпі, і суїцид, і втрата роботи. Тому на даний час у психологічній літературі вживаються поняття «психологія діяльності в особливих умовах» (Б.Ф. Ломов, 1985), «екстремальна психологія» (В.І. Лебедев, 2001; О.В. Тімченко, 2007), «кризова психологія» (Ф.Е. Василюк, 1984; А.А. Осипова, 2005; Н.Г. Осухова, 2007), «психологія безпеки» (І.А. Баева, 2012), «екстремальна психопедагогіка», (О.М. Столяренко, 2002), «психологія екстремальних ситуацій» (В.В.Рубцов, 2008)

Так, представники *психологічного підходу* розглядають екстремальну психологію з точки зору особливостей діяльності у екстремальних умовах (Б.Ф. Ломов, 1985; В.І. Лебедев, 2001; О.В. Тімченко, 2007); вивчають стрес-фактори, які впливають на професійну діяльність (О.М. Столяренко, 2002), розглядають питання соціально-психологічного забезпечення діяльності (М.М. Козяр, 2009; В.П. Садковий, 2009; М.А. Кришталь, 2011; Ю.С. Шойгу, 2007); досліджують особливості адаптації до екстремальних умов та психічні стани при дезадаптації (М.С. Корольчук, 2006). Згідно цієї точки зору, екстремальна психологія – це галузь психології, яка вивчає загальні психологічні закономірності життя і діяльності людей у змінених – незвичних для неї – умовах існування: під час авіаційного і космічного польотів, підводного плавання, перебування у важкодоступних районах земельної кулі, тощо [17,с. 403]

Представники *психотерапевтичного підходу* оперують поняттями «кризова психологія», «важкі життєві ситуації», «травма»

(М.Ш. Магомет-Емінов, 2006; Ф.Е.Василюк, 1984; А.А.Осипова, 2005; Н.Г. Осухова, 2007), розглядають екстремальну психологію з точки зору наслідків екстремальної ситуації для особистості та особливостей їх лікування; досліджують різні типи важких життєвих ситуацій та конфліктів, таких як втрата роботи та близької людини, насильство, тероризм, які, можливо, і не досягають ступеню екстремальності загалом, проте є значимими саме для цієї людини. В цьому значенні екстремальна психологія – це психологічна дисципліна, яка вивчає психічну діяльність людини у подіях трансординарного і ординарного модусів існування до межових смислів буття і небуття [9, с. 10].

У сучасній психологічній літературі представниками *соціально-психологічного підходу* розглядається новий напрям «психологія безпеки», де трактується екстремальна ситуація як результат активної взаємодії особистості і середовища, а безпека – це стан захищеності людини та середовища. В цьому контексті екстремальна ситуація розглядається як ситуація, котра викликає актуалізацію потреби в безпеці, і одночасно блокує її задоволення. Отже, психологія безпеки вивчає соціопсихологічні явища і процеси, які виникають в ситуації загрози [1, с. 56]. Даний підхід дає можливість розглядати особистість не лише в аспекті соціальних процесів, але і в аспекті соціальних ситуацій (зовнішнє середовище), в котрих людина знаходиться.

Аналіз наукових праць дозволяє визначити наступне поле значення екстремальної психології як галузі психологічної науки, яка вивчає закономірності і механізми психічної діяльності людей у сфері надзвичайних ситуацій та розробляє науково-обґрунтовані заходи психологічного забезпечення професійно-екстремальної діяльності з метою покращення працездатності фахівця.

Предметом екстремальної психології є вивчення загальнопсихологічних закономірностей функціонування психіки та життєдіяльності індивіду в зоні граничних можливостей організму, а також психологічне забезпечення праці фахівців в області надзвичайних ситуацій. Об'єктом екстремальної психології являється психічна реальність, а саме психологічні характеристики людини та соціальної групи як суб'єктів екстремальної ситуації. Іншими словами об'єктом екстремальної психології виступають працівники професійно-екстремальної діяльності, які займаються профілактикою та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій.

Потрібно зазначити, що існують певні неузгодженості у зв'язку із предметом та об'єктом екстремальної психології. Це пов'язано з функціонуванням та реорганізацією таких міністерств як Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Міністерство надзвичайних

ситуацій. Саме тому і виділяються такі галузі психологічної науки як юридична психологія, військова психологія та екстремальна психологія, які вивчають поведінку людей у екстремальних умовах, проте психологічне забезпечення спрямоване на різні види професійної діяльності: військовослужбовців, працівників внутрішніх справ, пожежних-рятувальників. У вищезазначених галузях психології розглядаються аспекти поведінки особистості у надзвичайних ситуаціях різного типу: екстремальна психологія розглядає поведінку людини у ситуаціях техногенних та природних катастроф (пожежа, землетрус, аварії тощо); юридична психологія вивчає особливості поведінки у надзвичайних ситуаціях суспільно-політичного характеру (тероризм, бандитизм, паніка у натовпі); військова психологія аналізує психотравмуючі чинники та їх вплив на психіку особистості в умовах сучасного військового бою.

У межах дослідження важливим є розуміння сутності проблем екстремальної психології як відображення різних видів професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Так, представник юридичної психології О.В. Тімченко вказує на необхідність окремого виділення екстремальної юридичної психології, як науково-практичного розділу, який вивчає психологічні закономірності діяльності правоохоронних органів при виникненні надзвичайних обставин і ситуацій, пов'язаних з підвищеним професійним ризиком (О.В. Тімченко, 2004). Основним завданням екстремальної юридичної психології О.В.Тімченко зазначає психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу при виконанні задач в умовах, що потребують граничної мобілізації фізичних психологічних та моральних якостей особистості.

Представники військової психології розглядають психічні стани (страх, фобії, висотна ейфорія, апатії, тощо), які виникають у фахівців у надзвичайних ситуаціях воєнного часу (М.Й. Варій, 2003); розробляють методи регуляції і саморегуляції психічних станів військовослужбовців у екстремальних умовах (А.Г. Маклахов, 2004); аналізують стрес-фактори, які впливають на ефективність професійної діяльності (В.И. Лебедев, 1989); впроваджують новітні технології у психологічну екстремальну підготовку особового складу військових підрозділів (А.Г. Караяни, І.В. Сиромятников, 2006; А.Г.Воробйов 2012).

Психологи Міністерства надзвичайних ситуацій досліджують такі проблеми як психологічне забезпечення професійних дій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (Ю.С. Шойгу, 2007); психологічні основи прогнозування, підвищення і відновлення працездатності працівників пожежно-рятувальних підрозділів (М.А. Кришталь, 2011); екстремально-професійна підготовка до діяльності (М.М. Козяр, 2009); психологічне забезпечення окремих видів діяльності – морський аварійно-рятувальний

та авіаційний аварійно-рятувальний загони – (В.П. Садковий, 2009); проблеми психологічної придатності; професійної та функціональної надійності діяльності фахівців (О.В. Тімченко, 2007).

Саме тому подальший пошук інтегративних характеристик екстремальної психології як наукової дисципліни і є важливим та перспективним завданням для науковців різних галузей.

1. Баєва І.А. Психология безопасности как теоретическая основа анализа экстремальной ситуации // Практична психологія та соціальна робота, № 11 2012, С. 50–56.

2. Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С. Військова психологія і педагогіка: посібник / за заг. ред. М.Й.Варія. – Львів: Вид-во «Сполом», 2003. – 624 с.

3. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.

4. Караяни А.Г., Сыромятников И.В. Прикладная военная психология. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.

5. Козяр М.М. Професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах: Навчальний посібник. – Львів: ЛДУ БЖД, 2009. – 220 с.

6. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

7. Лабезная Е.О. Травматическая стрессовая ситуация и посттравматический адаптационный процесс / Е.О.Лабезная // В кн.: Психология состояния; под ред. А.О. Прохорова. – СПб, 2004. – С. 378–385.

8. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах: учебник. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 431 с.

9. Магомет-Емінов М.Ш. Экстремальная психология. – Том 2. От психической травмы к трансформации – М.: Психоаналитическая ассоциация, 2006. – 576 с.

10. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: Навчально-методичний посібник / за ред. Г.П. Воробйова. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.

11. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник / за заг. ред. В.П. Садкового. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 244 с.

12. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 315 с.

13. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях: учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Н.Г. Осухова. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.

14. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: [навчальний посібник] / Микола Андрійович Кришталъ. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226 с.

15. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / под ред. Б.Ф. Ломова, Ю.М. Забродина. – М.: Наука, 1985. – 232 с.

16. Психология и педагогика. Военная психология / Под ред. А.Г. Макахова. – СПб: Питер, 2004. – 464 с.
17. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / під кер. В.Б. Шапаря – Х.: Прапор, 2009. – 672 с. – С. 403.
18. Психология экстремальных ситуаций / под ред. В.В. Рубцова, С.Б. Малых. – 2-е изд., стер. – М.: Психологический ин-т РАО, 2008. – 304 с.
19. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / под общ. ред. Ю.С. Шойгу. М.: Смысл, 2007. – 319 с.
20. Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия. / сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – 480 с.
21. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика. – М.: ЮНТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.
22. Тимченко О.В. Предмет, задачи та методи екстремальної юридичної психології // Право і безпека. – №3. – 2004. – С. 218–221.
23. Екстремальна психологія: підручник / за заг.ред. проф. О.В. Тімченка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.

Л.Ю. Сковронська

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ МИСЛЕННЯ ТА ПОВЕДІНКИ

Між мовною особистістю і національним характером існує глибинний зв'язок. Тісне поєднання мови й етносу, мови і національної ментальності є особливо важливими у плані відображення національного самоусвідомлення кожного народу. Найбільш яскравими та своєрідними засобами відтворення національно-культурних особливостей мовної системи є фразеологізми.

Фразеологізми кожної мови – це ключ до особливостей національної психології. Спосіб життя, манера поведінки, мода – все це прийняті в контексті даної культури модуси, у яких суб'єкт коннотує свій соціальний та національний статус, смаки, своє ставлення до цінностей культури. Ідіоматичне словосполучення у цьому контексті не описує річ чи явище, а пропонує їх інтерпретацію. Ідіому можна віднести до феномена культури.

Вперше зв'язок мови й етносу обґрунтував у своїх наукових працях В. фон Гумбольдт. Він твердив, що з розвитком мови національні відмінності переходять у більш світлу ділянку духу. Самі ж мови набувають настільки визначений характер, що за ними стає легше впізнати характер нації, ніж за її звичаями та вчинками [1, с. 335].

Поєднання мовних і культурних традицій народу відкриває нам його світогляд. Через світогляд як через призму спостерігаємо форму-